

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΣΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΠΝΑΣ: Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η αστική τάξη υπέταξε την ύπαιθρο στην κυριαρχία των πόλεων. Δημιούργησε τεράστιες πόλεις, αύξησε σημαντικά τον αστικό πληθυσμό σε σύγκριση με τον αγροτικό και έσωσε έτσι ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού από την ηλιθιότητα της αγροτικής ζωής. (Μαρξ και Ένγκελς [1848] 1972: 84)

Εισαγωγή: Το αγροτικό και το αστικό

Ένας μύθος του Αισώπου αφηγείται την ιστορία ενός ποντικού της πόλης και του φίλου του, ενός ποντικού των αγρών. Στο μύθο αυτόν, η ασφάλεια, η προβλεψιμότητα και η κοινοτοπία της ζωής στην ύπαιθρο αντιδιαστέλλονται με το χάος, την ποικιλία και τους κινδύνους που υποτίθεται πως συγκροτούν τη βιωμένη εμπειρία των κατοίκων της πόλης. Διάφορες παραλλαγές της ιστορίας αυτής επαναλαμβάνονται ξανά και ξανά για ολόκληρες γενιές, ενώ ο ίδιος μύθος βρίσκεται στην καρδιά της πλοκής αναρίθμητων σύγχρονων μυθιστορημάτων, τηλεοπτικών προγραμμάτων και κινηματογραφικών έργων. Παρόλο που έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα, η ιστορία του ποντικού της πόλης και του ποντικού των αγρών απέκτησε μια πειθαναγκαστική σχεδόν ισχύ με την εμφάνιση της βιομηχανίας και τη γρήγορη ανάπτυξη της σύνθετης νεωτερικής πόλης στην οποία οδήγησε η εκβιομηχάνιση. Πράγματι, οι ιδέες που προκύπτουν από τη σύγκριση μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου βρίσκονται στο επίκεντρο των μυθολογιών της νεωτερικότητας και, από την εποχή της Βιομηχανικής Επανάστασης μέχρι σήμερα, πολλοί ήταν οι διανοούμενοι

–κοινωνιολόγοι, φιλόσοφοι, λογοτέχνες και καλλιτέχνες– που συμμερίστηκαν τους προβληματισμούς του Αισώπου. Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το ερώτημα εάν η ποιότητα ζωής στις πόλεις ήταν διαφορετική από αυτήν της υπαίθρου και σε ένα δεύτερο επίπεδο –εφόσον εντοπιζόταν κάποια διαφορά– κατά πόσο η ζωή στις πόλεις ήταν καλύτερη από τη ζωή στην ύπαιθρο και γιατί. Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει αυτούς ακριβώς τους προβληματισμούς διερευνώντας ακαδημαϊκές και λαϊκές περιγραφές και ερμηνείες του φαινομένου της ανάδυσης των πόλεων στο πλαίσιο της βιομηχανικής νεωτερικότητας.

Στο κεφάλαιο αυτό υποστηρίζεται πως, αρχικά, οι πόλεις της εκβιομηχάνισης αντιμετωπιζόνταν χλευαστικά ως ρυπαροί και αλλοτριωμένοι τόποι, οι οποίοι έπρεπε να γίνουν ανεκτοί ως τέτοιοι ή να αναμορφωθούν. Επίσης, ενώ ο πολιτισμός των αστικών χώρων προσλαμβάνονταν ως ανώνυμος, εχθρικός και επιφανειακός, ο πολιτισμός της υπαίθρου θεωρούνταν ότι συνεπαγόταν θετικές, οικείες και σταθερές οικογενειακές και φιλικές σχέσεις. Υπήρχαν, ωστόσο, και κάποιοι πρόωμοι μελετητές του αστικού φαινομένου, οι οποίοι είδαν στην ανωνυμία της νεωτερικής πόλης όχι μόνο την πηγή της μοναξιάς αλλά επίσης και της ελευθερίας, καθώς η πόλη απελευθέρωνε τους κατοίκους της από τους περιορισμούς και τις υποχρεώσεις τους οποίους επέβαλλαν οι παραδοσιακές κοινότητες – χαρακτηριστικά που αποτελούσαν αναπόσπαστα και δομικά στοιχεία της διαβίωσης σε αγροτικούς οικισμούς. Στη συνέχεια, το κεφάλαιο μελετά τη διασύνδεση μεταξύ του αναδυόμενου ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος για τον νεωτερικό αστικό τρόπο ζωής και της εφαρμογής εθνογραφικών μεθόδων στη μελέτη της αστικής ζωής και κυρίως των διαφορών αστικών υποπολιτισμών (subcultures). Πρόκειται για μια ερευνητική κατεύθυνση που ξεκίνησε αρχικά από το Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Σε όλη την πορεία της πραγμάτευσης παρουσιάζονται ιδέες, έννοιες και μεθοδολογίες οι οποίες άσκησαν ιδιαίτερη επιρροή και συνεχίζουν να επηρεάζουν (ενίοτε αποκλειστικά) την ακαδημαϊκή μελέτη του αστικού χώρου. Παράλληλα, όμως, συμβάλλουν στην ισχυρή παρουσία του αστικού στις λαϊκές αντιλήψεις και τη φαντασία.

Εκβιομηχάνιση και αστική ανάπτυξη

Η Βιομηχανική (και η αλληλένδετη με αυτήν αγροτική) Επανάσταση η οποία έλαβε χώρα στην Ευρώπη στη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο τη μεταβολή της φύσης της εργασίας αλλά επίσης και τη δραματική διαφοροποίηση της οργάνωσης των κοινωνικών, έμφυλων και συγγενειακών σχέσεων καθώς και του κυρίαρχου έως τότε οικιστικού προτύπου. Συγκεκριμένα, με την εκτεταμένη μετανάστευση των εν δυνάμει βιομηχανικών εργατών από την ύπαιθρο στις πόλεις, όπου βρισκόνταν τα εργοστάσια της αναδυόμενης βιομηχανικής αστικής τάξης, ανατράπηκαν ολοκληρωτικά οι υπάρχουσες σχέσεις και αναλογίες μεταξύ αστικού και αγροτικού χώρου. Το μέγεθος της δημογραφικής αυτής μεταβολής υπογραμμίζεται από την ιστορική έρευνα, η οποία αποδεικνύει ότι στις αρχές του 19ου αιώνα μόνο 15 βρετανικές πόλεις είχαν πληθυσμό μεγαλύτερο των 20.000 κατοίκων, ενώ στα τέλη του ίδιου αιώνα ο αριθμός αντίστοιχων πόλεων είχε ανέλθει στις 185 (Kasinitz 1995: 8). Εκτιμάται επίσης ότι, γύρω στο 1800, μόνο το 2,2% του ευρωπαϊκού πληθυσμού ζούσε σε πόλεις με περισσότερους από 100.000 κατοίκους: σήμερα, στον ίδιο γεωπολιτικό χώρο έχουν κυριαρχήσει η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση.

Ο Kingsley Davis ([1965] 2000) επιχειρεί μια ενδιαφέρουσα αναλυτική διάκριση μεταξύ της διαδικασίας της *αστικοποίησης* και της διαδικασίας της αστικής ανάπτυξης, την οποία αξίζει να λάβουμε υπόψη μας. Σύμφωνα με τον Davis, «ο όρος “αστικοποίηση” αναφέρεται στην ... αναλογία του συνολικού πληθυσμού που είναι συγκεντρωμένος σε αστικούς οικισμούς ή, αλλιώς, στην αύξηση αυτής της αναλογίας ... οι πόλεις μπορούν να αναπτυχθούν χωρίς καμιά αστικοποίηση, αρκεί να αναπτύσσεται εξίσου ή περισσότερο ο αγροτικός πληθυσμός» (Davis [1965] 2000: 5). Με άλλα λόγια, είναι εφικτό (και αρκετά σύνηθες) να σημειώνεται αστική ανάπτυξη χωρίς ταυτόχρονη αστικοποίηση. Σημασία έχει η ισορροπία μεταξύ των δύο διαδικασιών και η αναλογία μεταξύ του πληθυσμού ο οποίος ζει στην ύπαιθρο κι εκείνου που ζει στην πόλη την εποχή της αστικής επέκτασης. Σύμφωνα με τον Davis, οι δημογραφικές αλλαγές που επέφερε η εκβιομηχάνιση, πρώτα στη Βρετανία και στη συνέχεια στην Ευρώπη, συνδέθηκαν σαφώς με μια αστικοποίηση πρωτόγνωρη για τα μέχρι τότε δεδομένα. Αυτή η αστικοποίηση οδήγησε σε μια δραματική ανατροπή της «εύθραυτης ισορροπίας» (Mumford 1961: 446), η οποία παρέμενε σε γενικές γραμμές αναλλοίωτη μέχρι τότε, μεταξύ της αναλο-

γίας του πληθυσμού που ζούσε σε πόλεις και του πληθυσμού που ζούσε στην ύπαιθρο.

Με τη Βιομηχανική Επανάσταση, αγροτικές κατά βάση κοινωνίες (οι οποίες συγκροτούνταν από αγροτικούς πληθυσμούς που ζούσαν σε μικρούς οικισμούς) μετασχηματίστηκαν σε κοινωνίες κυρίως αστικές, ενώ η διαβίωση στην πόλη αποτέλεσε την κυρίαρχη οικιστική εμπειρία και τον κυρίαρχο τρόπο ζωής για την πλειονότητα του πληθυσμού. Ο αστικός τρόπος ζωής αφορούσε επίσης την εμφάνιση νέων μορφών κοινωνικότητας, τη μεταβολή των σχέσεων εξουσίας και, σύμφωνα με κάποιους μελετητές, την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου αστικού αισθήματος (Simmel [1903] 1995· Wirth [1938] 1995). Ο Anthony Giddens (1990: 6) προχωρά στην ακόλουθη παρατήρηση σε σχέση με τις πόλεις που αναδύθηκαν στο πλαίσιο της εκβιομηχάνισης: «Οι αστικοί οικισμοί της νεωτερικότητας ενσωματώνουν συχνά θέσεις παραδοσιακών πόλεων μοιάζοντας έτσι σαν να έχουν προκύψει από τη μεγέθυνση των θέσεων αυτών. Στην πραγματικότητα όμως, ο νεωτερικός αστικός τρόπος ζωής οργανώνεται σύμφωνα με αρκετά διαφορετικές αρχές από αυτές που διέκριναν την προνεωτερική πόλη από την ύπαιθρο σε παλαιότερες περιόδους».

Στα αναπτυσσόμενα κράτη της Ασίας, της Αφρικής και της Νότιας Αμερικής, τα αστικά κέντρα κυριαρχούν επίσης στο τοπίο διαμορφώνοντας τους τρόπους ζωής μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Αυτή είναι η πραγματικότητα, παρά το γεγονός ότι σε αυτές τις περιοχές του πλανήτη η εκβιομηχάνιση και η αστική επέκταση έλαβαν χώρα πολύ αργότερα από ό,τι στη «Δύση». Ο Davis, μάλιστα, ([1965] 2000) διαφωνεί με την άποψη ότι τα υψηλά ποσοστά αστικοποίησης που συναντάμε σε παγκόσμιο επίπεδο μετά τη δεκαετία του 1940, αντανakλούν το βαθμό εκβιομηχάνισης και αστικού μετασχηματισμού κάθε περιοχής. Σε αντίθεση με την Ευρώπη του 19ου αιώνα, η γρήγορη επέκταση των πόλεων του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου δεν ήταν μόνο προϊόν της μαζικής μετανάστευσης αγροτικών πληθυσμών σε βιομηχανικά αστικά κέντρα προς αναζήτηση εργασίας. Παρόλο που η σημασία αυτής της τάσης είναι υπολογίσιμη, συνέβη παράλληλα με τη φυσική αύξηση του πληθυσμού των πόλεων, γεγονός που υποδεικνύει: πρώτον, ότι πολλές από αυτές τις πόλεις θα μεγάλωναν σημαντικά χωρίς αξιοσημείωτη αγροτική μετανάστευση (Davis [1965] 2000)· δεύτερον, ότι η φαινομενική αστική ανάπτυξη την οποία βίωσαν τα έθνη αυτά, δεν υποδεικνύει αναγκαστικά την «αστικοποίησή» τους με την έννοια που αποδίδει ο Davis στον όρο, καθώς η φυσική αύξηση του αγροτικού πληθυσμού στις χώρες αυτές υπήρξε εξίσου σημαντι-

κή. Ωστόσο, παρά τις διαφορετικές ιστορίες και διαδρομές της αστικής ανάπτυξης, η πραγματικότητα σήμερα είναι ότι τα περισσότερα κράτη του κόσμου είναι πλέον αστικοποιημένα και σε ορισμένες εκβιομηχανισμένες χώρες, όπως η Αυστραλία, η Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες, περισσότεροι από το 50% των κατοίκων τους ζουν σε πόλεις που αριθμούν από 100.000 κατοίκους και πάνω. Μάλιστα στην Αυστραλία, η αναλογία του αστικού πληθυσμού σε σχέση με τον αγροτικό πλησιάζει το 85%.

Η Βιομηχανική Επανάσταση στην Ευρώπη πραγματοποιήθηκε στηριζόμενη στην τεχνολογία της ατμομηχανής και την εφαρμογή της σε μηχανήματα κατασκευής, παραγωγής και μεταφοράς. Εκτός από τα ανθρακωρυχεία που ήταν απαραίτητα για να προμηθεύουν καύσιμη ύλη στις ατμομηχανές και τα εργοστάσια, απαραίτητη ήταν επίσης η συγκέντρωση βιομηχανικών εργατών σε περιοχές κοντά στο χώρο εργασίας. Οι δύο αυτοί παράγοντες έδωσαν ώθηση σε μια γρήγορη και δίχως προηγούμενο αστικοποίηση η οποία οδήγησε στην ανάπτυξη της νεωτερικής πόλης (Mumford 1961: 446). Πολλοί ήταν οι μελετητές του αστικού φαινομένου που επισήμαναν τη σημαντική και μάλιστα συνεχιζόμενη σύνδεση μεταξύ της εκβιομηχάνισης, της οικονομικής ανάπτυξης και της αστικοποίησης (όπως οι Mumford 1961 και Davis [1965] 2000).

Η συνακόλουθη εξέλιξη των νέων μεταφορικών μέσων (ειδικά, του σιδηρόδρομου) έδωσε μία επιπλέον ώθηση στην αστικοποίηση. Για παράδειγμα, η κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών, παρόλο που αρχικά κατασκευάστηκαν για το εμπόριο και τη μεταφορά πρώτων υλών κι έτοιμων προϊόντων στις πόλεις, επέτρεψε επίσης στους ανθρώπους να μετακινούνται και να διανύουν μεγάλες αποστάσεις αρκετά εύκολα (Mumford 1961· Frost 1991). Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθούν προάστια κατά μήκος των διαδρομών των σιδηροδρόμων οι οποίες απλώνονταν ακτινωτά από το κέντρο της πόλης προς τις βιομηχανικές περιοχές. Η οικιστική και περιβαλλοντική ποιότητα αυτών των προαστίων διαφοροποιούνταν έντονα μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών περιοχών. Αντίστοιχες ήταν και οι διαφορές που αναδύονταν μεταξύ της ζωής στην πόλη και της ζωής στα προάστια. Τα γρήγορα μεταβαλλόμενα αστικά περιβάλλοντα, η ποιότητα ζωής που χαρακτηρίζει αρκετές βιομηχανικές πόλεις, η δυνατότητα αναδιαμόρφωσης του αστικού μέσα από νέα μεταφορικά μέσα και η ανάπτυξη των προαστίων, όλοι αυτοί οι παράγοντες, με διαφορετικό τρόπο ο καθένας, συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας φαντασίωσης για νέες πόλεις του μέλλοντος ή *Ουτοπίες*, όπως η *Κη-*

πούπολη (βλ. σ. 50-52). Αυτό που πρέπει να γίνει σαφές, ωστόσο, είναι ότι ούτε η αστικοποίηση ούτε ο αστικός πολιτισμός μπορούν να θεωρηθούν απλώς αποτελέσματα μιας δημογραφικής ανάπτυξης.

Οι απαρχές των πολιτισμών της πόλης

Με την εκβιομηχάνιση, οι αρχαϊκές πόλεις του ευρωπαϊκού 19ου αιώνα υπέστησαν μια βίαιη επέκταση: τα χωριά έγιναν κωμοπόλεις, οι κωμοπόλεις πόλεις, για να καταλήξουν κάποιες από αυτές σε μητροπόλεις. Κανένας από αυτούς τους χώρους, ωστόσο, δεν είχε τα κατάλληλα εφόδια για να αντιμετωπίσει αυτήν τη δραματική αλλαγή. Το αποτέλεσμα ήταν να προκληθεί μια τυχαία ανάπτυξη των πόλεων: στριμωγμένες και προχειροφτιαγμένες κατοικίες ανεγείρονταν με γρήγορους ρυθμούς σε βρόμικους και στενούς δρόμους, κάτω από τον ίσκιο των εργοστασίων, για να στεγάσουν τους βιομηχανικούς εργάτες και τις οικογένειές τους. Παράλληλα, πολλές ιδιοκτησίες, που παλαιότερα φιλοξενούσαν μία μόνο οικογένεια, μετατράπηκαν σε ενοικιαζόμενα δωμάτια, όπου μια ολόκληρη οικογένεια της εργατικής τάξης ζούσε σε ένα και μόνο δωμάτιο, συχνά μαζί με τα ζωντανά τους (Mumford 1961: 460). Σε μια λεπτομερέστατη και τεκμηριωμένη αφήγηση για τη «σπουδαία» βιομηχανική «πόλη» του 19ου αιώνα, το Μάντσεστερ, ο Φρίντριχ Ένγκελς καταλήγει στα ακόλουθα συμπεράσματα όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης στις συνουκίες της εργατικής τάξης:

Με μία λέξη, πρέπει να ομολογήσουμε ότι οι εργατικές κατοικίες του Μάντσεστερ απαγόρευαν κάθε είδους καθαριότητα, ευκολία και συννεπώς άνετη οικογενειακή ζωή· ότι σε τέτοιες κατοικίες, μόνο μια φυσικά εκφυλισμένη ράτσα, που έχει απολέσει κάθε χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είδους, που έχει εξαθλιωθεί κι έχει ξεπέσει ηθικά και σωματικά στην κτηνωδία, μόνο μια τέτοια ράτσα θα μπορούσε να νιώσει άνετα και σαν στο σπίτι της. (Ένγκελς [1892] 1969: 96)

Από την άλλη, ο γνωστός ιστορικός των πόλεων Lewis Mumford (1961) έχει τα ακόλουθα να πει σε σχέση με τη διαβίωση στις πόλεις της εκβιομηχάνισης:

... η μεταβολή από την οργανωμένη αστική βιοτεχνική παραγωγή στην εργοστασιακή παραγωγή μεγάλης κλίμακας μετασχημάτισε τις βιομηχανικές πόλεις σε σκοτεινές κυψέλες, πολυάσχολες, καπνισμέ-

νες, γεμάτες θορύβους, βαριές ανάσες και κρωγμούς, για δώδεκα με δεκατέσσερις ώρες την ημέρα, συχνά και περισσότερες ... Η νέα βιομηχανική πόλη έχει πολλά να μας διδάξει· ωστόσο, το κυριότερο που έχει να διδαχθεί ένας πολεοδόμος είναι τι πρέπει να αποφεύγει. (Mumford 1961: 446)

Συμφωνώντας με τον Davison (1983), ο James Donald (1992) υποστηρίζει ότι από τους πρώτους μάρτυρες των αποθαρρυντικών συνθηκών διαβίωσης στα αστικά κέντρα του 19ου αιώνα ήταν οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με το νεοεμφανιζόμενο πρόβλημα της αστικής διακυβέρνησης. Οι ερευνητές αυτοί έβλεπαν την πόλη ως οργανικό ή φυσικό σύστημα το οποίο, όπως κι ένας ζωντανός οργανισμός, λειτουργούσε σύμφωνα με αντικειμενικούς και διδάξιμους κανόνες ως μια μονάδα με αλληλεξαρτώμενα μέρη. Συγκεκριμένα, προκειμένου να περιγράψουν και να εξηγήσουν τα προβλήματα της πόλης, υιοθέτησαν τη μεταφορά του ανθρώπινου σώματος και τα εξηγητικά σχήματα της ασθένειας και της ιατρικής διάγνωσης. Υποστήριξαν ότι για να θεραπευτεί το άρρωστο αστικό σώμα, έπρεπε να διαγνωστεί και να καταπολεμηθεί η αιτία της ασθένειας. Γι' αυτόν το λόγο, ήταν απαραίτητο πρώτα απ' όλα να γίνει μια στατιστική καταγραφή του αστικού σώματος για να ανακαλυφθούν και να κατανοηθούν οι καθολικοί νόμοι που ρυθμίζουν τις λειτουργίες του. Συνέχισαν διεκδικώντας μεγαλύτερη επιτήρηση και αστυνόμευση του αστικού περιβάλλοντος. Σε αυτές τις απόψεις, υποστηρίζει ο Donald (1992), μπορούμε να ανιχνεύσουμε τη γένεση της ιδέας της κοινωνικής πρόνοιας, σύμφωνα με ένα επιχείρημα που θεωρούσε απαραίτητη την ευημερία των φτωχών για την υγιή λειτουργία της πόλης. Παρόμοια επιχειρήματα έδωσαν ώθηση στα κινήματα υπέρ της δημόσιας υγείας και των εγκαταστάσεων υγιεινής στα κτίρια, τα οποία απέκτησαν ιδιαίτερη δυναμική και ηθική ισχύ στη διάρκεια του 19ου και του πρώιμου 20ού αιώνα και τροφοδότησαν κάποιες προτάσεις για μεταρρυθμίσεις του αστικού χώρου.

Πολλά είχαν γραφτεί εκείνη την εποχή, και συνέχισαν να γράφονται έκτοτε, για την οικτρή ποιότητα ζωής στην οποία διαβίωσε η εργατική τάξη στις ακμάζουσες βιομηχανικές πόλεις. Στο χώρο της μυθοπλασίας, τα σημαντικά έργα του Τσαρλς Ντίκενς (*Ολιβερ Τουίστ*, *Νίκολας Νίκλεμι* και *Δύσκολα Χρόνια*) περιγράφουν παραστατικά τις ελεεινές συνθήκες διαβίωσης σε πολλές βρετανικές πόλεις. Η απεικόνιση, για παράδειγμα, της πόλης «Κόκταουν», δηλαδή της Καρβουνόπολης, στο μυθιστόρημα *Δύσκολα Χρόνια* εξακολουθεί να δημιουργεί δυσάρεστα συναισθήματα. Με παρόμοιο τρόπο, οι ποιητικές περιγραφές του αστικού το-

πίου από τον William Blake (1970), με τα «σκοτεινά, σατανικά μηχανήματα» έχει καταλάβει μια σταθερή θέση στο σύγχρονο φαντασιακό. Τα έργα αυτά, καθώς και ζωγραφικοί πίνακες, όπως οι αιχμηρές απεικονίσεις του Gustave Doré των φτωχογειτονιών του Ανατολικού Λονδίνου (Blanchard 1872), ανάγκασαν τη μεσαία τάξη να έρθει αντιμέτωπη με όψεις από τις συνθήκες διαβίωσης σε ορισμένες περιοχές της πόλης, τις οποίες ελάχιστοι μέχρι τότε γνώριζαν. Η συνεπακόλουθη εμφάνιση της λαϊκής δημοσιογραφίας και η ταυτόχρονη διάδοση της χρήσης της φωτογραφίας από τον 19ο αιώνα και εξής, συνέβαλαν –και έδωσαν αναμφίβολα οπτική έκφραση– σε μια κριτική αντιμετώπιση του αστικού τρόπου ζωής (Stout 2000). Ο Frederic Stout (2000: 146) εξηγεί τη δημιουργική σχέση που ανέπτυξαν οι εικαστικοί καλλιτέχνες με την πόλη: «Οι μεγάλες θεματικές της πόλης –η κίνηση, οι αντιθέσεις και οι ειρωνείες της, οι μαζικές μορφές και οι μικρές λεπτομέρειες– παρέχουν στον εικαστικό καλλιτέχνη ένα υλικό που δεν μπορεί να αγνοήσει οδηγώντας τον σε πρωτοποριακούς τρόπους οπτικής πρόσληψης και επικοινωνίας, οι οποίοι έμελλε να μετασχηματίσουν ριζικά τη φύση της κοινωνικής ζωής». Παρά τις περιγραφές, τις εικόνες και τις συστάσεις των μεταρρυθμιστών του αστικού τρόπου ζωής, παρά τη συμβολή της λογοτεχνίας και της λαϊκής δημοσιογραφίας, οι εθνικές κυβερνήσεις χρειάστηκαν αρκετό χρόνο προτού προωθήσουν μια νομοθεσία που ρύθμιζε τις συνθήκες διαβίωσης στους οικιακούς και εργασιακούς χώρους των φτωχών της πόλης. Ακόμα περισσότερο χρόνος χρειάστηκε προκειμένου οι κυβερνήσεις να δείξουν μια μέριμνα για τον οργανωμένο χωροταξικό σχεδιασμό των πόλεων, ενώ γενιές ολόκληρες έπρεπε να περιμένουν προκειμένου οι νομοθετικές αυτές αλλαγές και βελτιώσεις της δημόσιας υγείας και των εγκαταστάσεων υγιεινής να επεκταθούν και σε άλλες περιοχές εκτός από αυτές που κατοικούνταν από τις εύπορες και μεσαίες τάξεις (Mumford 1961: 462).

Καθώς αυξάνονταν οι άθλιες γειτονιές όπου ζούσαν και περνούσαν τον ελεύθερο χρόνο τους οι εργάτες, πολλά από τα εύπορα και, ιδιαίτερα, τα ανερχόμενα μέλη της μεσαίας ή αστικής τάξης (τα πλούτη των οποίων προήλθαν από το εμπόριο, τη βιομηχανία και τις χρηματοοικονομικές δραστηριότητες) άρχισαν να απομακρύνονται από την πόλη για να εγκατασταθούν σε οικίες που κατασκεύαζαν στα πρωτοεμφανιζόμενα προάστια και την ύπαιθρο (Girouard 1986, 1990). Στο απόσπασμα που ακολουθεί ο Graeme Davison (1994) εξηγεί την ορμητική προαστιοποίηση που χαρακτήριζε την Αγγλία της εποχής:

Στο αρχικό βρετανικό του πλαίσιο, το προάστιο ήταν ... μια ζώνη αποκλειστικά αστικής κατοικίας. Στην προβιομηχανική πόλη, η ελίτ και ο απλός λαός ζούσαν στις ίδιες περίπου γειτονιές: η ελίτ σε μεγάλα σπίτια απέναντι από πλατείες και πάρκα, ο απλός λαός σε στενούς και εσωτερικούς δρομάκους. Από τις αρχές του 19ου αιώνα, ωστόσο, τα μέλη της μεσαίας τάξης άρχισαν να επιδεικνύουν έναν αυξανόμενο φόβο και ταυτόχρονα μια σχολαστικότητα απέναντι στους γείτονές τους από την εργατική τάξη. Προσπαθούσαν να απομονώνονται, και κυρίως να απομονώνουν τις συζύγους τους και τα παιδιά τους, από την άξεστη και πιθανόν επικίνδυνη ζωή των δρόμων. Έτσι ξεκίνησε μια αργή διαδικασία ταξικού διαχωρισμού που οδήγησε τελικά στη χάραξη των διακριτών, ομόκεντρων ζωνών κατοικίας της μεσαίας τάξης και της εργατικής τάξης, μια διαδικασία την οποία συνδέουμε με την (αγγλική) πόλη του ύστερου 19ου αιώνα. (Davison 1994: 101)

Οι ταξικές διαφορές και ανισότητες εγγράφονταν στα τοπία των πόλεων του βιομηχανικού καπιταλισμού ήδη από τις απαρχές της ανάπτυξής τους. Αυτός ο διαχωρισμός δεν σήμαινε, ωστόσο, ότι οι περιοχές κατοικίας της μεσαίας και της ανώτερης τάξης πληρούσαν απαραίτητως υψηλότερα επίπεδα καθαριότητας. Σύμφωνα με τον Mumford (1961: 462), σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού, οι φυσικές συνθήκες διαβίωσης ήταν γενικά προβληματικές σε όλο το εύρος της πόλης και όχι μόνο στις εργατικές συνοικίες. Ο ιστορικός υποστηρίζει ότι η φρενίτιδα της αστικής ανοικοδόμησης που ακολούθησε την εκβιομηχάνιση, είχε ως αποτέλεσμα την αξιοσημείωτη υποβάθμιση του επιπέδου υγιεινής και την εγκατάλειψη πολλών από τις πρακτικές υγιεινής οι οποίες ήταν δεδομένες πριν από την εκβιομηχάνιση. Αναφέρει, για παράδειγμα, ότι σε πολλές αγγλικές πόλεις του 16ου αιώνα η ρίψη σκουπιδιών στους δρόμους θεωρούνταν αδίκημα· στις βιομηχανικές πόλεις του 19ου αιώνα, ωστόσο, αποτελούσε συνήθη πρακτική. Ο ιστορικός μάλιστα συνεχίζει να περιγράφει πόσο γενικευμένες σε ολόκληρη την πόλη ήταν πολλές από αυτές τις πρακτικές και πόσο χαμηλό το επίπεδο διαβίωσης γενικά, αναφέροντας πως συχνά οι περιοχές κατοικίας της ανώτερης τάξης θα μπορούσαν εύκολα να περιγραφούν ως περιοχές εξίσου υποβαθμισμένες με τις φτωχογειτονιές (Mumford 1961: 464-5): εξάλλου ο συνωστισμός ήταν συνηθισμένο χαρακτηριστικό στις αναδυόμενες περιοχές κατοίκησης της μεσαίας τάξης και όχι μόνο σε αυτές των φτωχών. Παρ' όλα αυτά, ο Mumford δεν υπονοεί ότι όλες οι περιοχές ήταν το ίδιο κακές. Εκείνο που υποστηρίζει είναι ότι οι διαφορές μεταξύ των περιοχών δεν

ήταν απόλυτες, αλλά παρουσιάζαν διαβαθμίσεις μεταξύ τους. Θα μπορούσαμε να συγκρίνουμε τις συνθήκες που περιγράφει ο ιστορικός με τις σημαντικές διαφορές που παρατηρούνται σε δρόμους και αστικά περιβάλλοντα σε διαφορετικές ζώνες της πόλης. Ανεξάρτητα από τις συνθήκες υγιεινής που επικρατούσαν σε όλες τις περιπτώσεις (και ας μην ξεχνάμε τις τρομακτικές συνθήκες διαβίωσης των οικιακών βοηθών, των ανθρώπων «κάτω από τις σκάλες»), οι συνθήκες ζωής στις εύπορες περιοχές δεν μπορούν να συγκριθούν άμεσα με τις αντίστοιχες στις εργατικές περιοχές. Καταρχάς, ακόμα και εάν σε κάποιες περιοχές παρατηρούνταν υπερβολική συγκέντρωση πληθυσμού με τα σημερινά κριτήρια, στις πλούσιες περιοχές υπήρχαν μεγαλύτερα σπίτια, περισσότερα πάρκα και κήποι, φαρδύτεροι δρόμοι, στους οποίους, βέβαια, κυκλοφορούσαν άμαξες· αυτό σημαίνει ότι οι κάτοικοι των περιοχών αυτών δεν ήταν αναγκασμένοι να διασχίζουν πεζοί τους βρόμικους δρόμους, εάν δεν το ήθελαν. Οι κωμοπόλεις και οι πόλεις του 19ου αιώνα μπορεί να είχαν γενικά χαμηλά επίπεδα δημόσιας και ιδιωτικής υγιεινής, ήταν, ωστόσο, αναμφίβολα ευκολότερο να είναι κανείς πλούσιος σε μια τέτοια πόλη παρά φτωχός.

Η εκβιομηχάνιση έφερε πραγματική επανάσταση στον τρόπο ζωής των ανθρώπων καθώς και στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σκέφτονταν την κοινωνία τους. Είναι ενδεικτικό ότι ο ακαδημαϊκός κλάδος της κοινωνιολογίας αναπτύχθηκε παράλληλα με την αστικοποίηση και την εκβιομηχάνιση. Η κοινωνιολογία είναι, στον πυρήνα της, μια επιστήμη της αστικής κοινωνίας και έτσι οι πόλεις και οι εμπειρίες που συνδέονται με τη ζωή σε αυτές υπήρξαν αντικείμενο έρευνας και διαφωνιών ήδη από τον 19ο αιώνα. Μάλιστα, οι συνθήκες τις οποίες υπέμεναν οι βιομηχανικοί εργάτες των αστικών κέντρων ήταν αυτές που έδωσαν ως ένα βαθμό το έναυσμα στις πρώιμες απόπειρες ερμηνείας της βιομηχανικής κοινωνίας. Τα θέματα της αστικοποίησης και τα αποτελέσματα και οι συνέπειες του αστικού βίου είναι πάντα παρόντα, μολονότι συχνά έμμεσα, σε πολλά από τα έργα διανοούμενων που θεωρούνται ιδρυτές της κοινωνιολογίας, όπως οι Καρλ Μαρξ, Μαξ Βέμπερ και Εμίλ Ντιρκέμ. Επίσης, όπως αναφέραμε ήδη, μία από τις πιο πειστικές ερμηνείες της ζωής στις βιομηχανικές πόλεις του 19ου αιώνα προέρχεται από το φίλο και συνεργάτη του Μαρξ, τον Φρίντριχ Ένγκελς. Τα έργα του Ένγκελς *The Condition of the Working Class in England* ([1892] 1969) και *The Housing Question* ([1872] 1942) αποτελούν δυνατές και άτεγκτες περιγραφές και αναλύσεις της ζωής στις αστικές φτωχογειτονιές. Από πολλές απόψεις, οι γενικές θεωρίες των πρώτων κοινωνικών στοχαστών τροφοδότησαν,

με διαφορετικούς τρόπους, το σύνολο σχεδόν των σχετικών ερευνών που πραγματοποίησε ο ακαδημαϊκός κλάδος της κοινωνιολογίας σε όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα (Saunders 1981). Έχει επίσης σημασία ότι πολλές από τις θεμελιώδεις κοινωνιολογικές αντιλήψεις για την πόλη και τους αστικούς τρόπους ζωής αναπτύχθηκαν αντιθετικά προς τις αντιλήψεις για την ύπαιθρο. Παρόλο που στηρίζονταν στην εμπειρική παρατήρηση, οι αναλύσεις των αστικών πολιτισμών διατρέχονταν από την έντονη πίστη σε κάποια (θετικά) χαρακτηριστικά που, υποτίθεται, χάθηκαν, καταστράφηκαν ή ξεπεράστηκαν από την αστικοποίηση: μια πίστη στις κοινωνικές σχέσεις και την ποιότητα ζωής που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζουν την ύπαιθρο. Όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε στην παρούσα μελέτη, η αντίθεση ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο συνεχίζει να αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγονται αναλύσεις και εκτιμήσεις για τη ζωή στην πόλη. Η πιο έντονη έκφραση αυτής της αντίθεσης, ωστόσο, εκδηλώθηκε στους λόγους και τα οράματα του 19ου και του πρώιμου 20ού αιώνα για μια αστική Ουτοπία.

Το όραμα μιας νέας Ουτοπίας

Η αστικοποίηση ενέπνευσε την πεποίθηση ότι υπάρχει ένας αναγνωρίσιμος αστικός πολιτισμός κι ένας ιδιαίτερος αστικός τρόπος ζωής (ή ένα αστικό αίσθημα). Η πεποίθηση αυτή συμβάδισε με την ανάδυση ανατρεπτικών ιδεών και αξιολογικών κρίσεων σχετικά με τον αστικό πολιτισμό. Αυτή η θέαση και ερμηνεία της αστικής ζωής προέκυψε μέσα από τη σύγκλιση διαφορετικών παραγόντων – μεταξύ άλλων οπτικών, λογοτεχνικών, εμπειρικών και φαντασιακών (βλ. Κεφάλαιο 7). Οι συγκεκριμένοι αυτοί παράγοντες συνδυάστηκαν για να περιγράψουν τον αστικό τρόπο ζωής κυρίως με όρους αντίθεσης προς μια εξιδανικευμένη πρόσληψη της αγροτικής ζωής. Το αγροτικό έγινε ταυτόσημο με το «φυσικό», το ωφέλιμο και το ασφαλές – ένα ιδεώδες με βάση το οποίο (κατα)κρίνονταν όλες οι άλλες οικιστικές μορφές. Αντίθετα, η πόλη θεωρήθηκε ως ο τόπος της φτώχειας, της εξαχρείωσης και της στέρησης, ο προνομακός χώρος δυνητικά επικίνδυνων (και επαναστατικών) δυνάμεων (Short 1991). Θεωρήθηκε επίσης ο τόπος της ανημποριάς και, στα μάτια πολλών αναλυτών, της κοινωνικής αποσύνθεσης και της ανομίας (Durkheim [1893] 1960). Στο έργο του *The Country and the City*, ο Raymond Williams (1973a) υποστηρίζει ότι η λαϊκή άποψη που αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας αιτιακής

σχέσης ανάμεσα σε τύπους οικισμών και την ποιότητα ζωής σε αυτούς τους οικισμούς, στηρίζεται σε μια παράδοση που ανάγεται στους κλασικούς χρόνους. Στο φανταστικό της καθημερινής ζωής, συνεχίζει ο Williams, η ζωή στην ύπαιθρο απεικονίζεται πάντα ως ασφαλής, ακόμα και αθώα, καθώς υποτίθεται πως υπάρχει η αίσθηση της κοινότητας και της αλληλεγγύης μεταξύ των ατόμων. Σύμφωνα επίσης με άλλους αναλυτές, αυτή η εικόνα του αγροτικού βίου αντιδιαστέλλεται πάντα κοινότοπα με την αντίθετή της –τη ζωή στις πόλεις– η οποία αντιπροσωπεύει το «αφύσικο σκηνικό μιας ανώνυμης αλληλεπίδρασης μεταξύ του αποξενωμένου πληθυσμού της» (Short 1991: 44). Ωστόσο, με τη Βιομηχανική Επανάσταση του 18ου και 19ου αιώνα και τη γρήγορη αστικοποίηση που ακολούθησε, η διχοτομία μεταξύ αγροτικού-αστικού απέκτησε ακόμα μεγαλύτερη μυθοποιητική ισχύ. Αποδείχθηκε μάλιστα τόσο κυριαρχική ώστε, σύμφωνα με τον Williams (1973b: 426), «η αντίθεση υπαίθρου και πόλης αποτελεί μία από τις κύριες μορφές μέσα από τις οποίες αποκτούμε συνείδηση ενός σημαντικού μέρους της εμπειρίας μας και των κρίσεων της κοινωνίας μας».

Η διχοτομική θέαση υπαίθρου και πόλης ενσωματώθηκε στους πρώτους ακαδημαϊκούς λόγους της κοινωνιολογίας του αστικού χώρου με δύο τρόπους. Πρώτον, μέσα από τη χρήση των εννοιών *gemeinschaft* και *gesellschaft* που επινόησε ο Ferdinand Tönnies ([1887] 1957) για να ταξινομήσει και να περιγράψει τις κοινωνικές σχέσεις που απαντάμε στην πόλη και την ύπαιθρο, δηλαδή τον αγροτικό και αστικό τρόπο ζωής. Δεύτερον, αυτές οι εκτιμήσεις για την ποιότητα ζωής συνδέθηκαν με την ιδέα ενός αγροτικού-αστικού συνεχούς. Σύμφωνα με τη θεωρία του Tönnies, οι κοινωνικές σχέσεις μπορούν να κατηγοριοποιηθούν είτε ως *gemeinschaft*, δηλαδή πολύ στενές και σταθερές στο χρόνο σχέσεις, οι οποίες απαντώνται μεταξύ ανθρώπων που συνδέονται με δεσμούς συγγένειας, φιλίας ή γειτνίασης στο χώρο (πρόκειται με άλλα λόγια για τις σχέσεις που χαρακτηρίζουν μια «κοινότητα») είτε ως *gesellschaft*, δηλαδή σχέσεις απρόσωπες, συχνά συμβατικές, οι οποίες μπορούν να χαρακτηρίσουν ένα είδος «συνεταιρισμού».

Το 1938 ο Louis Wirth, από το χώρο της ανθρωπίνης οικολογίας που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας του αστικού χώρου της Σχολής του Σικάγο, ανέτρεξε στην τυπολογία του Tönnies προκειμένου να ερμηνεύσει και να κατηγοριοποιήσει τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών οικιστικών τύπων. Συγκεκριμένα, ο Wirth επιδίωξε να διατυπώσει έναν συστηματικό ορισμό των *πολιτισμών της πόλης ως τρόπων ζωής*

που προσιδιάζουν αποκλειστικά στις πόλεις και αποτελούν άμεσο αποτέλεσμα της ετερογένειας, του μεγέθους και της πυκνότητας του αστικού περιβάλλοντος. Έτσι, ταξινόμησε τις αγροτικές σχέσεις ως «πρωταρχικές» (*gemeinschaft*), καθώς χαρακτηρίζονταν από την πληθυσμιακή ομοιογένεια και μια ισχυρή αλληλεγγύη μεταξύ της ομάδας. Υποστήριξε ότι αυτές οι σχέσεις ήταν ουσιαστικά καλύτερες από τις «δευτερογενείς» (*gesellschaft*) σχέσεις μεταξύ ετερογενών πληθυσμών που κατοικούν στους ανώνυμους και πυκνοκατοικημένους χώρους της σύγχρονης βιομηχανικής πόλης. Ο Wirth υποστήριξε ακόμα ότι οι οικισμοί και η ποιότητα ζωής σε αυτούς θα μπορούσαν να καταταχθούν σε μια συνεχή σειρά, όπου οι απλές αγροτικές κοινωνίες θα βρίσκονταν στο ένα άκρο και οι σύνθετοι αστικοί οικισμοί στο άλλο. Την ιδέα αυτή ανέπτυξαν και επεξεργάστηκαν αργότερα άλλοι μελετητές, όπως οι Sjoberg (1960), Redfield (1965) και Frankenberg (1965). Η κυρίαρχη αντίληψη, ωστόσο, που διαπερνούσε κάθε αναδιατύπωση ήταν πως η ανάπτυξη της νεωτερικής πόλης είχε, κατά κάποιον τρόπο, εκμηδενίσει την *gemeinschaft* της αγροτικής ζωής (ή έμελλε να το κάνει). Στον πυρήνα του, ο λόγος αυτός ήταν νοσταλγικός καθώς θεμελιωνόταν στην πίστη ότι η χρυσή εποχή των μικρής κλίμακας οικισμών και της πλούσιας κοινοτικής ζωής είχε τελικά απολεσθεί ή καταστραφεί. Η πρόκληση λοιπόν ήταν: Θα μπορούσε να ξανακερδηθεί αυτός ο θετικός τρόπος ζωής; Και επίσης: Σε μια τέτοια διαδικασία θα ήταν απαραίτητο να καταστραφεί η πόλη ή μπορούσε απλά να αναμορφωθεί;

Προκειμένου να προσδιορίσει την ταυτότητα των δύο αντιθετικών αντιλήψεων για τη βιομηχανική πόλη του 19ου αιώνα, ο Mark Girouard (1986) ανατρέχει σε μια μυθική παράδοση που συνδέεται με τη βιβλική πόλη. Οι αντιθετικές αυτές αντιλήψεις αναδύονται, όπως υποστηρίζει, στη λογοτεχνία, την τέχνη και άλλες ευρείας απήχησης μορφές λόγου της εποχής: η πόλη ως Βαβυλώνα και η πόλη ως Ιερουσαλήμ. Και οι δύο αυτές αστικές φαντασιώσεις έχουν ως άξονα την ιδέα μιας χαμένης κοινότητας και, εκκινώντας από την κυρίαρχη και κάπως καταθλιπτική εικόνα του σύγχρονου αστικού τοπίου, τοποθετούν την πόλη και την αστική ζωή στον αντίποδα της υπαίθρου. Και οι δύο αντιλήψεις δεν διαφοροποιούνται ουσιαστικά μεταξύ τους καθώς προσλαμβάνουν με τον ίδιο τρόπο τη νεωτερική αστική κατάσταση. Ωστόσο, ενώ η μία άποψη (η πόλη ως Βαβυλώνα) αντιμετωπίζει την πόλη ως ένα χώρο απ' όπου θα πρέπει να αναζητηθεί η διαφυγή, η άλλη (η πόλη ως Ιερουσαλήμ) τη βλέπει ως χώρο που μπορεί να αναμορφωθεί, προκειμένου να γίνει ένα καλύτερο μέ-

ρος – μια αστική *Ουτοπία*. «Ο βαθμός αντίδρασης [απέναντι στις πόλεις] ποίκιλε ... μεταξύ αυτών που αποδέχονταν μεν τις μεγάλες πόλεις ως φορείς “Πολιτισμού”, επιχειρούσαν δε να τις μετασχηματίσουν εκχύνοντάς τους φιλελεύθερες ενέσεις με τα “πλεονεκτήματα της υπαίθρου”, και αυτών που τις απέρριπταν δίχως όρους». (Girouard 1986: 348)

Στα τέλη του 19ου αιώνα αναπτύχθηκαν με γρήγορους ρυθμούς ιδέες σχετικά με τη δυνατότητα αναδόμησης του οικιστικού προσώπου της βιομηχανικής πόλης (με στόχο συνήθως να μοιάζει περισσότερο με αυτό της υπαίθρου). Αυτές οι μεταρρυθμιστικές απόψεις είχαν ως άξονες ουτοπικά οράματα, τις ρίζες των οποίων θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε πίσω στο χρόνο, στον πρώιμο 16ο αιώνα και το έργο του Thomas More ([1516] 1996). Ωστόσο, η σύνδεση μιας ουτοπικής κοινωνίας με την αστική είχε πολύ μεγαλύτερη παράδοση. Όπως σημειώνει ο David Harvey (2000: 156) «οι μορφές της “πόλης” και της *Ουτοπίας* διαπλέκονται επί μακρόν». Για παράδειγμα, αναπτύσσοντας το όραμά του για την ιδανική δημοκρατία ο Πλάτων συνδέει την ιδιότητα του πολίτη με μια πρόταση για την άριστη πόλη, δηλαδή έναν τόπο με περιορισμένο μέγεθος, τόσο όσο ο αριθμός των πολιτών που θα μπορούσαν να ακούγονται μεταξύ τους όταν συνομιλούν (Mumford 1961: 65). Αυτό που ωστόσο είναι περισσότερο σημαντικό από τον όποιο ιστορικό σύνδεσμο μεταξύ *Ουτοπίας* και πόλης, είναι ότι οι *Ουτοπίες* (συμπεριλαμβανομένων και των ιουδαίο-χριστιανικών ιδεωδών του Παραδείσου) είχαν πάντοτε όλες μια χωρική μορφή. Πράγματι, πολλές από τις *Ουτοπίες* που χρονολογούνται πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση καταλάμβαναν αληθινό χώρο σε αληθινούς χάρτες (Bruce 1996: xii). Επιπλέον, ακόμα και εάν η μορφή που έπαιρναν στο χώρο ήταν αστική, ήταν ωστόσο πάντοτε περιορισμένη, οριοθετημένη με ακρίβεια, ενώ αντλούσε πολλά στοιχεία από τους λόγους και το φαντασιακό περί του αγροτικού κόσμου και της (χαμένης) *gemeinschaft*.

Ο γεωγραφικός διαχωρισμός και η ύπαρξη φυσικών ορίων ή συνόρων έπαιζαν παραδοσιακά εξίσου σημαντικό ρόλο στους ουτοπικούς λόγους. Αυτά τα όρια μπορεί να είναι φυσικά ή κατασκευασμένα – να παίρνουν τη μορφή αγροτικών «πράσινων» περιοχών, ποταμών, ωκεανών και/ή τοίχων. Αυτό που εντυπωσιάζει στην περιγραφή της Amaurote –της «αρχηγικής» πόλης της *Ουτοπίας*– από τον Thomas More ([1516] 1996: 52-4) είναι ο κεντρικός ρόλος που παίζει η φύση στη δόμηση του χώρου. Κυρίαρχο στοιχείο αναδεικνύεται το νερό, καθώς η σχέση μεταξύ των υδάτινων δρόμων –ποταμών, ωκεανών, ρυακιών και πηγών– και του σκελετού της πόλης αποδεικνύεται ένα εξαιρετικά εκφραστικό θέ-

μα. Στις περιγραφές του More, τα σπίτια και οι δρόμοι ενός αστικού τοπίου πλαισιώνονται φανταστικά από κήπους και χαρακτηρίζονται από τη διαπερατότητα μεταξύ του «μέσα» και του «έξω». Παρόλο που η *Ουτοπία* του More είναι γραμμένη πριν από την εκβιομηχάνιση, το όραμά του είναι ένα από τα βασικά θέματα της νοσταλγίας για φανταστικούς οικισμούς και κοινότητες προωμότερων εποχών. Η ουτοπική πόλη του More είναι μια πόλη με τάξη, καθαριότητα, απλόχερη και πλούσια φύση. Ο ίδιος διευκρινίζει, επίσης, ότι οι 54 πόλεις της *Ουτοπίας* έχουν μικρό μέγεθος, είναι ομοιόμορφες και χωρίζονται μεταξύ τους με μια καθορισμένη ελάχιστη ζώνη αγροτικής γης ([1516] 1996: 50). Αυτός ο φανταστικός αστικός σχεδιασμός αποπνέει ηρεμία και ακολουθεί καθορισμένους κανόνες. Δεν είναι χαοτικός ούτε τυχαίος.

Όταν άρχισαν να διαμορφώνονται τα ουτοπικά σχέδια για μια ιδανική πόλη ως αντίδραση στις κυρίαρχες συνθήκες διαβίωσης στην αναδυόμενη βιομηχανική πόλη, ο λόγος της αντιαστικής *Ουτοπίας* ήταν ήδη πραγματικότητα. Επιπλέον, υπήρχαν, σύμφωνα με το όραμα του More, σχέδια για πόλεις με εύτακτους χώρους, τα οποία στηρίζονταν σε ένα λόγο που υμνούσε και απέδιδε εξέχουσα θέση σε μια εξιδανικευμένη θέαση της αγροτικής ζωής – η Ιερουσαλήμ της ποίησης του Blake με τα «σκοτεινά, σατανικά εργοστάσιά» της έπρεπε να (ανα)δομηθεί σύμφωνα με την εικόνα της «πράσινης και ευχάριστης γης της Αγγλίας». Το ουτοπικό όραμα της *Κηπούπολης* ή το κίνημα των *νέων πόλεων* αποτελεί ίσως το πιο γνωστό, και με συγκεκριμένες πρακτικές εφαρμογές, παράδειγμα μιας τέτοιας «αντιαστικής» (Appleby 1990) ή φιλοαγροτικής αστικής φιλοσοφίας. Στο πλαίσιο αυτό, το πιο σημαντικό σχέδιο για την (ανα)δόμηση της πόλης, εμπνευσμένο εν μέρει από την πολιτική ουτοπία του Edward Bellamy *Looking Backwards* (1888), ήταν αυτό που ανέπτυξε ο Ebenezer Howard στο περίφημο βιβλίο του *Garden Cities of Tomorrow* ([1902] 1965).

Το όραμα του Howard για μια πρότυπη αστική κοινότητα υπερέβαινε τη διχοτομία αστικού-αγροτικού και προωθούσε την πιθανότητα ενός τρίτου οικιστικού τύπου που συνδύαζε τα θέλητρα της πόλης (δουλειές, υψηλούς μισθούς και κοινωνικές ευκαιρίες) με το ηλιοβασίλεμα, τον καθαρό αέρα και το «φυσικό» περιβάλλον της υπαίθρου. Με άλλα λόγια, το μοντέλο του Howard συνδύαζε τα «καλύτερα» της πόλης («Πολιτισμός») με τα «καλύτερα» της υπαίθρου (φύση): αποκεντρωμένα, αυτόνομα, αστικά χωριά που περιβάλλονταν από καλλιεργούμενες εκτάσεις και κήπους. Όπως και ο Thomas More, ο Howard καθόριζε επίσης την πυκνό-

τητα του πληθυσμού αυτών των κοινοτικών χωριών: οι κάτοικοί τους θα έφταναν περίπου τις 30.000, και οι περισσότεροι από αυτούς θα κατοικούσαν σε περιμετρικές, ομοιογενείς ζώνες/γειτονιές, η καθεμία από τις οποίες θα φιλοξενούσε 2.000 περίπου κατοίκους (Howard [1902] 1965). Επιπλέον, θεμελιώδες γνώρισμα της ιδέας της *Κηπούπολης* ήταν η συλλογική κατοχή της ιδιοκτησίας – μια πρόταση που σύντομα έμελλε να εγκαταλειφθεί στο πλαίσιο της *realpolitik* της αστικής μεταρρύθμισης (Short 1991: 87-8). Παρόλο που τις εξαιρετικά δημοφιλείς έννοιες «πράσινες ζώνες», «προάστια με κήπους» ή «αστικά χωριά» δεν τις επινόησε ο Howard ή το κίνημα των *Κηπουπόλεων* το οποίο ενέπνευσαν οι ιδέες του, το μοντέλο του άσκησε αναμφίβολα μεγάλη επίδραση στη διαμόρφωση κυρίως ενός διανοητικού πλαισίου το οποίο κατέστησε εφικτή την ευρεία διάδοση αυτών των ιδανικών τα επόμενα χρόνια.

Πίσω από τις ουτοπικές θεάσεις για μια σχεδιασμένη, επινοημένη από την αρχή, πόλη –μια πόλη ως Ιερουσαλήμ–, μέσα στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η *Κηπούπολη*, υποκρύπτεται η ιδέα ότι η νεωτερική πόλη, όταν απαλλαχτεί από τη φρίκη του φυσικού της περιβάλλοντος (ή και σε πείσμα της φρίκης αυτής), έχει τη δυνατότητα να γίνει ένας χώρος με απελευθερωτικές δυνάμεις. Αυτή η θέαση της πόλης κατέχει σίγουρα κυρίαρχη θέση στο έργο του Howard, που είδε την πόλη ως «σύμβολο της κοινωνίας» ([1902] 1965: 48): χώρο εκλεπτυσμένου γούστου, «Πολιτισμού», δημιουργικότητας και ανώτερων πολιτιστικών ασχολιών και ταυτόχρονα χώρο εγκλήματος και αθλιότητας. Πιο συγκεκριμένα, η ιδέα ότι η ατομικότητα εντός της πόλης γίνεται ανεκτή, ακόμα και προωθείται, αναδύθηκε ως μια επαναλαμβανόμενη θεματική του λόγου περί της «πόλης ως Ιερουσαλήμ». Πρόκειται για μια θεματική που βρήκε την πιο ισχυρή της έκφραση στην κοινωνιολογία του Georg Simmel.

Ελευθερία, μοναξιά και η νεωτερική μητρόπολη

Με τη δημοσίευση της πραγματείας του «Η μητρόπολη και η διανοητική ζωή», ο γερμανός κοινωνιολόγος Georg Simmel ([1903] 1995) αναδείχθηκε στον πρώτο επιστήμονα που ασχολήθηκε σοβαρά με την ιδέα και τη ζωντανή εμπειρία του νεωτερικού αστικού πολιτισμού και της αστικής κατάστασης. Σε αντίθεση με άλλους κοινωνιολόγους και θεωρητικούς της πόλης της εποχής του, η ανάλυση του αστικού τρόπου ζωής από τον Simmel δεν πήγαζε από τη νοσταλγία για τη χαμένη ύπαρξη μιας αγροτι-

κής ζωής (κάποιου φαντασιακού *gemeinschaft*) ούτε από την απέχθεια για τη ζωή στην πόλη. Αντίθετα, το έργο του αποτελούσε από πολλές απόψεις ένα εγκώμιο του αστικού σε πείσμα των «περιορισμών» του – ή ακριβώς εξαιτίας αυτών. Επίσης, ο Simmel δεν ενδιαφέρθηκε να αναζητήσει αιτιακές σχέσεις μεταξύ αστικού τρόπου ζωής και οικιστικών μοντέλων ή τύπων (ανάλογα με το μέγεθος, την πυκνότητα ή την ετερογένεια του πληθυσμού) ή να υποστηρίξει ότι τυχόν αλλαγές στον τρόπο σχεδιασμού ή οικοδόμησης της πόλης θα απέφεραν ποιοτικές βελτιώσεις στη συμπεριφορά και την κοινωνική ζωή (μια πεποίθηση που, όπως είπαμε, ενέπνευσε πολλές προτάσεις συγχρόνων του για τις αστικές *Ουτοπίες*). Αυτό που κυρίως ενδιέφερε τον Simmel ήταν να αναλύσει «τις ιδιαίτερες νεωτερικές όψεις της σύγχρονης ζωής» ή του πολιτισμού. Έτσι, στο βαθμό που η νεωτερικότητα είχε βρει την κατεξοχήν έκφρασή της στις μητροπόλεις της εκβιομηχάνισης, οι χώροι αυτοί καθώς και η αστική κατάσταση έγιναν, σχεδόν ακούσια, τα αντικείμενα της έρευνάς του.

Ως κοινωνιολόγος, ο Simmel έτρεφε επίσης έντονο ενδιαφέρον για το ζήτημα της κοινωνικής τάξης και αυτό αντανακλάται τόσο στα πρωταρχικά αντικείμενα της ανάλυσής του όσο και στα συμπεράσματά του. Έτσι ο Simmel ασχολήθηκε με τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της «μητροπολιτικής ατομικότητας» και των εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων, οι οποίοι διαμόρφωσαν αυτήν τη σχέση. Υποστήριξε ότι η διανοητική ζωή –ή διανοητικός πολιτισμός– των ανθρώπων που ζουν στις μητροπόλεις ορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο που ανταποκρίνονται σε μια σειρά από «βίαια ερεθίσματα» τα οποία συνοδεύουν κάθε τους ενέργεια, ακόμα και «κάθε φορά που θα διασχίσουν το δρόμο» [Simmel (1903) 1995: 31]. Το αποτέλεσμα είναι μια κοινωνία οργανωμένη σύμφωνα με την αρχή της διαφοράς ή, αλλιώς, μια κοινωνία που πρέπει να διαχειριστεί τη διαφορά. Έχει ιδιαίτερη σημασία ότι ο Simmel βλέπει αυτή την πόλη της διαφοράς ταυτόχρονα ως τόπο ελευθερίας και απομόνωσης. Γι' αυτόν, αυτές οι αντιφατικές συνθήκες είναι βαθιά ενσωματωμένες στις κοινωνικές δομές και την καθημερινότητα της νεωτερικής μητροπόλης. Έτσι, οι παράγοντες που χωρίζουν μεταξύ τους τους ανθρώπους είναι, όπως υποστηρίζει, οι ίδιοι ακριβώς παράγοντες που κάνουν εφικτή την ελευθερία. Σημαντική θέση στην ανάλυση αυτή κατέχει η αναγνώριση μιας σειράς από έννοιες-κλειδιά του αστικού πολιτισμού, έννοιες που απαιτούν περαιτέρω επεξεργασία προκειμένου να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τη σύνδεση μεταξύ ελευθερίας, νεωτερικότητας και μητροπόλης, την οποία προτείνει ο Simmel.

Στη σκέψη του Simmel, οι νεωτερικοί κάτοικοι των πόλεων αντιμετωπίζουν υπολογιστικά τη ζωή, είναι αδιάφοροι και συγκρατημένοι. Αυτά τα τρία χαρακτηριστικά είναι, υποστηρίζει, αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο εκλογικεύουν οι άνθρωποι τις αντιδράσεις τους στην αισθητηριακή σύγκυση της νεωτερικής μητρόπολης. Αποτελούν, επίσης, τρόπους εκλογίκευσης των αποτελεσμάτων των επιταγών της εκχρηματισμένης οικονομίας (την οποία ο Simmel θεωρεί άρρηκτα δεμένη με τη μητρόπολη και τη νεωτερικότητα). Ο Simmel υποστηρίζει ότι, σε αντίθεση με τις συναισθηματικές σχέσεις και αντιδράσεις των κατοίκων των μικρών πόλεων και των αγροτικών κοινοτήτων, οι άνθρωποι που ζουν στη νεωτερική πόλη είναι αναγκασμένοι να προσεγγίζουν τη ζωή με έναν περισσότερο εκλογικευμένο τρόπο, πιο εγκεφαλικά και με κάποια αποστασιοποίηση. Συνεχίζει λέγοντας ότι αυτός ο «εγκεφαλικός χαρακτήρας» δεν αναπτύχθηκε επειδή οι άνθρωποι των πόλεων είναι ουσιαστικά διαφορετικοί από αυτούς που ζουν στην ύπαιθρο· αναπτύχθηκε ως μια προστατευτική (πολιτισμική) αντίδραση στον αδιάκοπο βομβαρδισμό από ερεθίσματα που βιώνει ο κάτοικος της νεωτερικής πόλης. Εάν οι άνθρωποι αυτοί αντιδρούσαν σε όλα τα ερεθίσματα με τον ίδιο υψηλό βαθμό συναισθηματικής εγρήγορσης όπως οι κάτοικοι της υπαίθρου, θα οδηγούνταν στην αστάθεια, τη σύγκυση και την αταξία, «θα ήταν ο καθένας κλεισμένος εσωτερικά στον εαυτό του και θα περιέπιπε σε μια ασύλληπτη διανοητική κατάσταση» (Simmel [1903] 1995: 37). Ωστόσο, μια τέτοια κατάσταση αποτελεί μόνο την εξαίρεση, διότι ο κάτοικος της πόλης ανέπτυξε έναν αποτελεσματικό τρόπο διαχείρισης των ερεθισμάτων – μια προστατευτική πανοπλία απέναντι στη σύγκυση της μητρόπολης. «Αντί να αντιδρά συναισθηματικά, ο άνθρωπος της μητρόπολης αντιδρά πρωταρχικά με έναν ορθολογικό τρόπο ... Έτσι οι αντιδράσεις του απέναντι ... σε γεγονότα κινούνται στη σφαίρα της διανοητικής δραστηριότητας, η οποία είναι λιγότερο ευαίσθητη και απέχει από τον βαθύτερο εσωτερικό κόσμο κάθε ατόμου». (Simmel [1903] 1995: 32)

Ο Simmel υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι που ζουν στις μητροπόλεις, προκειμένου να προστατευτούν από το ενδεχόμενο της αστάθειας και του χάους, είναι ορθολογικοί στις αντιδράσεις τους απέναντι στη ζωή και τους άλλους ανθρώπους, πιο αδιάφοροι και συγκρατημένοι (δύο ακόμα γνωρίσματα της προστατευτικής ασπίδας που υψώνουν) από τους κατοίκους της υπαίθρου. Επιπλέον, συνεχίζει, οι άνθρωποι της πόλης προσεγγίζουν συχνά τη ζωή και τις κοινωνικές τους σχέσεις με αυξανόμενα υπολογιστικό τρόπο – κρατούν τους ανθρώπους σε απόσταση έχοντας πάντα

στο νου τους μια σειρά από προκαθορισμένα ή επιθυμητά αποτελέσματα. Στην άποψη αυτή μπορούμε με σαφήνεια να διακρίνουμε την πίστη του Simmel στην ατομικότητα της μητρόπολης και την εκχρησματοποιημένη οικονομία. Θεωρεί ότι η αγορά και οι απρόσωπες σχέσεις, η ατομικότητα και τα ανταλλακτικά συστήματα, που απαιτούνται και δομούνται από τις επιταγές της αγοράς, έχουν υποβαθμίσει κάθε κοινωνική διάδραση εντός της πόλης στο επίπεδο του ορθολογισμού και του υπολογισμού. Όπως σημειώνει ο ίδιος ο συγγραφέας με κάποια γλαφυρότητα, «το Λονδίνο δεν λειτούργησε ποτέ ως η καρδιά της Αγγλίας. Δρούσε συχνά ως το μυαλό και πάντα ως ο σάκος με τα χρήματα» ([1903] 1995: 33). Στη μητρόπολη, όπου οι κοινωνικές εμπειρίες καθορίζονται από τον υπολογισμό, την αποστασιοποίηση και την επιφύλαξη, διαμορφώνονται αναπόφευκτα οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη της μοναξιάς και της απομόνωσης. Ως προς αυτή την αρνητική αποτίμηση της αστικής κατάστασης ο Simmel δεν φαίνεται να διαφοροποιείται ουσιαστικά από τις απόψεις των συγχρόνων του. Ωστόσο, από αυτό ακριβώς το σημείο, η ανάλυση και οι απόψεις του αρχίζουν να αποκλίνουν ριζικά από τους άλλους. Ο Simmel προχωρά τη σκέψη του παραπέρα υποστηρίζοντας ότι ακριβώς αυτές οι κοινωνικές, οικονομικές και ψυχολογικές καταστάσεις, που περιέγραψε ως χαρακτηριστικά της ζωής στη μητρόπολη και ως ερείσματα της προσωπικής απομόνωσης και μοναξιάς, αποτελούν ταυτόχρονα πηγές πολλών μορφών ελευθερίας οι οποίες θα ήταν πράγματι αδιανόητες (και φυσικά αδύνατες) στην ύπαιθρο ή σε περιχαρακωμένες κοινότητες.

Σύμφωνα με τον Simmel ([1903] 1995: 38), το πρώτο στοιχειώδες στάδιο της κοινωνικής ζωής είναι

ένas σχετικά μικρός κύκλος, σχεδόν ολοκληρωτικά κλειστός απέναντι σε γειτονικές, ξένες ή ανταγωνιστικές ομάδες, ο οποίος, ωστόσο, χαρακτηρίζεται από μια τέτοια εσωτερική συνοχή, ώστε το άτομο-μέλος διαθέτει μόνο ελάχιστο χώρο για να αναπτύξει τις προσωπικές του ικανότητες και να δράσει ελεύθερα σε ζητήματα για τα οποία το ίδιο το άτομο φέρει την αποκλειστική ευθύνη. (Simmel [1903] 1995: 38)

Οι συναισθηματικοί δεσμοί που αποτελούν κεντρικές όψεις της ζωής στους μικρούς, περιχαρακωμένους οικισμούς ευνοούν την ανάπτυξη των περιορισμένων, ασφυκτικών στην πράξη, δεσμών και ορίων της κοινωνικής αλληλεγγύης και επιτήρησης. Ωστόσο, η διεύρυνση των προϋποθέσεων για την οργάνωση μιας κοινωνίας – μια υπόθεση που φτάνει στην ωριμότητα

τητά της με τις μητροπόλεις της νεωτερικότητας— έχει ως αποτέλεσμα την εξασθένηση των περιορισμών που επιβάλλονται από τη συμπαγή και περιχαρακωμένη ομάδα ή κοινότητα. Με άλλα λόγια, μια αύξηση στον αριθμό, τη χωρική και τις «σημασίες του περιεχομένου της ζωής» επέτρεψε στα άτομα, σύμφωνα με τον Simmel, να βιώσουν μια ελευθερία κινήσεων, σχέσεων και ιδεών που μέχρι τότε ήταν ανέφικτη. Από αυτή την άποψη, ο Simmel εγκωμιάζει απερίφραστα την αστική κατάσταση:

... ο πολίτης της μητρόπολης είναι «ελεύθερος» σε αντίθεση με τον κάτοικο της μικρής πόλης που είναι δεσμευμένος από μικρότητες και προκαταλήψεις. Η αμοιβαία επιφύλαξη και αδιαφορία, οι εγκεφαλαικές συνθήκες της ζωής στις μεγάλες κοινωνικές μονάδες δεν μπορούν πουθενά να εκτιμηθούν περισσότερο για τη σημασία τους στην ανεξαρτησία του ατόμου παρά στα πολύβουα πλήθη της μητρόπολης. (Simmel [1903] 1995:40)

Παρόλο που ο Simmel δεν ανήκε στο χώρο της αστικής κοινωνιολογίας, οι ιδέες και οι θεωρίες του για τη μητρόπολη και τον αστικό πολιτισμό συνεχίζουν να έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα στη μελέτη των πόλεων. Το έργο του επηρέασε ιδιαίτερα τις μελέτες του Walter Benjamin για τον αστικό πολιτισμό (βλ. Κεφάλαιο 3) και πολλές από τις ιδέες του απαντώνται στα έργα κοινωνιολόγων που συνδέονται με το Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Ο Robert E. Park, για παράδειγμα, ένας από τους ιδρυτές της αστικής κοινωνιολογίας της Σχολής του Σικάγο, υπήρξε μαθητής του Simmel στο Βερολίνο. Η Σχολή του Σικάγο θεωρείται η πιο σημαντική σχολή της αστικής κοινωνιολογίας για το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα συμβάλλοντας σημαντικά στην κατανόηση των πολιτισμών των πόλεων. Συγκεκριμένα, επιστήμονες από το Σικάγο πραγματοποίησαν πρωτοποριακές έρευνες σε θέματα όπως οι αστικοί υποπολιτισμοί (*subcultures*) των πόλεων και εισήγαγαν στις αστικές σπουδές μεθόδους από το χώρο της εθνογραφίας.

Η εθνογραφία και η μοντελοποίηση της αστικής ζωής

Στη μεσοπολεμική περίοδο, κοινωνιολόγοι που συνδέονταν με τη Σχολή του Σικάγο, όπως οι Robert Park, Roderick McKenzie, Louis Wirth και Ernest Burgess, ξεκίνησαν μεθοδικά να μελετούν τη ζωή στην πόλη (Park 1936, 1952· Park κ.ά. [1925] 1967· Wirth [1938] 1995). Απόρροια του έργου τους ήταν εν μέρει η καθιέρωση των αστικών σπουδών ως ιδιαίτερου

ερευνητικού τομέα στο πλαίσιο του ακαδημαϊκού κλάδου της κοινωνιολογίας. Οι κοινωνιολόγοι της Σχολής του Σικάγο είδαν την πόλη ως οικολογικό σύστημα ή ενότητα που, ανάλογα με τις υπαγορεύσεις του φυσικού περιβάλλοντος και τις πιέσεις που δεχόταν από τις πληθυσμιακές μεταβολές, εξελισσόταν και προσαρμοζόταν με σύστημα και συνοχή. Έργο του ερευνητή ήταν να ανακαλύψει τα μοντέλα και τους κανόνες που έθεταν σε κίνηση αυτές τις αστικές διαδικασίες. Οι πόλεις, έλεγαν, αποκτούσαν και τροποποιούσαν τη μορφή και τη δομή τους σε μια απόπειρα να εγκαθιδρύνουν ένα βαθμό αρμονίας και ισορροπίας μεταξύ των κατοίκων και του χώρου της πόλης. Υποστήριζαν, για παράδειγμα, ότι όταν μια ομάδα κατοίκων της πόλης μετακινούνταν από μια συγκεκριμένη περιοχή ή γειτονιά (όπως είναι το κέντρο της πόλης), μια άλλη ομάδα ερχόταν στη θέση τους για να τους αντικαταστήσει. «Αμέσως με την εγκαθίδρυσή της, η πόλη μοιάζει να είναι ένας σπουδαίος ρυθμιστικός μηχανισμός, ο οποίος ... αλάνθαστα επιλέγει από το σύνολο του πληθυσμού τα άτομα εκείνα που είναι προσαρμοσμένα καλύτερα να ζήσουν σε μια συγκεκριμένη περιοχή ή ένα συγκεκριμένο κύκλο». (Park 1952: 79)

Αποτέλεσμα αυτής της «ρυθμιστικής» διαδικασίας ήταν η δημιουργία πόλεων που διαμελίζονταν ή διαιρούνταν σε «φυσικές περιοχές», οι οποίες, σύμφωνα με τους ερευνητές του Σικάγο, «χαρακτηρίζονταν από μια φυσική ατομικότητα καθώς και από τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που ζούσαν σε αυτές». (Zorbaugh 1926: 223) Σε αυτές τις περιοχές συμπεριλαμβάνονται γειτονιές με υψηλή συγκέντρωση κατοίκων κοινής εθνοτικής ή φυλετικής προέλευσης (όπως η Τσάιναταουν ή η Μικρή Σικελία στις Ηνωμένες Πολιτείες), καθώς και περιοχές που κατοικούνται από ανθρώπους που βρίσκονται στην ίδια φάση του κύκλου ζωής τους ή που διαθέτουν παρόμοια εισοδήματα. Η ανάπτυξη αυτών των φυσικών περιοχών (ζωνών) δεν υπήρξε αποτέλεσμα ορθολογικών πολεοδομικών παρεμβάσεων, αλλά απόρροια των ανθρωπίνων προσαρμοστικών αντιδράσεων απέναντι στην αστική ζωή και τις διαδικασίες ή τις δυνάμεις της αστικής ανάπτυξης. Εστία ήταν κυρίως η γειτονιά και στόχος η αναγνώριση της ομοιογένειας μέσα στις γειτονιές και των διαφορών μεταξύ τους. Ο προσδιορισμός των ζωνών γινόταν συνήθως με βάση ένα μοναδικό περιγραφικό δημογραφικό δείκτη, όπως είναι η φυλή ή η εθνοπολιτισμική ομάδα, παρόλο που οι ερευνητές υποστήριζαν επίσης ότι χαρακτηριστικό κάθε πόλης ήταν επίσης η ύπαρξη μιας κυρίαρχης, κεντρικής, επιχειρηματικής ζώνης η οποία περιβαλλόταν από μια μεταβατική ζώνη με παρηκμασμένους και ετερογενείς πληθυσμούς.

Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της Σχολής του Σικάγο, οι κύριες αρχές που καθόριζαν τη διευθέτηση των πόλεων σε φυσικές περιοχές ήταν οι οικολογικές διαδικασίες του ανταγωνισμού, της κυριαρχίας, της εισβολής και της διαδοχής. Υποστήριζαν, για παράδειγμα, ότι η κυρίαρχη περιοχή της νεωτερικής πόλης ήταν η κεντρική επιχειρηματική περιφέρεια η οποία βρισκόταν πάντα σε ανταγωνιστική σχέση με τη ζώνη που την περιέβαλλε (Park 1936). Ως αποτέλεσμα αυτού του ανταγωνισμού και της πίεσης της εισβάλλουσας επιχειρηματικής περιφέρειας, οι κάτοικοι της παρακείμενης περιοχής αναγκάζονταν τελικά να μετακομίσουν και να εγκατασταθούν σε ομοιογενείς ζώνες μακρύτερα από την περιοχή του κέντρου. Η περιοχή που είχαν εγκαταλείψει γινόταν «μεταβατική ζώνη» και το φυσικό της περιβάλλον σύντομα ερημωνόταν. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, έμποροι ναρκωτικών, αλκοολικοί, άστεγοι και άλλοι «αποκλίνοντες» ετερογενείς πληθυσμοί μετακινούνταν στη μεταβατική ζώνη. Τέλος, καθώς η «εισβολή» δίνει τη θέση της στη «διαδοχή», η μεταβατική περιοχή αλλάζει χαρακτήρα και από ζώνη κατοικίας μεταβάλλεται σε επιχειρηματική ζώνη, για να ξεκινήσει και πάλι η διαδικασία από την αρχή. Οι επιστήμονες της Σχολής του Σικάγο υποστηρίζουν ότι αυτή η διαδικασία ανταγωνισμού, κυριαρχίας, εισβολής και διαδοχής συμβαίνει με προβλέψιμους τρόπους σε πόλεις σε όλη την έκταση των Ηνωμένων Πολιτειών.

Οι κοινωνιολόγοι του Σικάγο ξεκινούν αρχικά με την ταύτιση των «φυσικών περιοχών» μιας πόλης και στη συνέχεια είτε «χαρτογραφούν» το κοινωνικό προφίλ πολλών από αυτές τις περιοχές είτε προχωρούν σε μια βαθύτερη ανάλυση της καθημερινής ζωής σε αυτές. Προχωρούν στο εγχείρημα χρησιμοποιώντας τις μεθόδους της ποσοτικής στατιστικής ανάλυσης (κυρίως τα απογραφικά δεδομένα) ή/και της ποιοτικής συμμετοχικής παρατήρησης. Ένα από τα αποτελέσματα της διττής αυτής προσέγγισης για τη μελέτη της πόλης είναι η ανάπτυξη δύο, αρκετά διακριτών, μεθοδολογικών παραδόσεων εντός του πλαισίου της αστικής κοινωνιολογίας. Η πρώτη από αυτές τις παραδόσεις αφορά την «οικολογική χαρτογράφηση» ολόκληρων πόλεων και μεμονωμένων γειτονιών μέσα από απογραφικά και άλλα επίσημα στατιστικά στοιχεία τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για να συγκροτήσουν το προφίλ των επιμέρους τοπικοτήτων. Από αυτές τις στατιστικές οι ερευνητές μπορούσαν να αποτυπώσουν το βαθμό οικιστικής ομοιογένειας, την ποικιλία, την κοινωνική αποδιάθρωση, τη συγκέντρωση διαφορετικών εθνοτικών, φυλετικών ή κοινωνικών ομάδων, ακόμα και την κατανομή στο χώρο κοινωνικών

«παθολογιών» και «αποκλίνουσας συμπεριφοράς», όπως το διαζύγιο, η παραβατικότητα, οι διανοητικές διαταραχές, η εγκληματική δραστηριότητα και οι μονογονεϊκές οικογένειες. Σύμφωνα με την άποψη της ανθρωπίνης οικολογίας, οι ρίζες των λεγόμενων αστικών παθολογιών και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς μπορούσαν να ανιχνευτούν άμεσα στην ίδια τη μορφολογία της πόλης. Από μια οπτική που όφειλε πολλά στη θεωρία της «επιβίωσης του ισχυρότερου» του κοινωνικού δαρβινισμού (Alonso 1963), η τάση αυτή υποστήριζε ότι ένας προσεκτικός χειρισμός του φυσικού τοπίου, όπως για παράδειγμα ο καθαρισμός των φτωχογειτονιών, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως αποτελεσματική στρατηγική για την αντιμετώπιση της απόκλισης σε αστικές γειτονιές όπως οι μεταβατικές ζώνες.

Το δεύτερο μέρος της ερευνητικής ατζέντας των μελών της Σχολής του Σικάγο δεν αφορούσε αναγκαστικά την οικολογική χαρτογράφηση, παρόλο που συχνά χρησιμοποιήσε αυτές τις πληροφορίες και αυτά τα στοιχεία ως σημεία αφετηρίας. Οι θεωρητικοί του Σικάγο προασπίστηκαν την εφαρμογή της εθνογραφικής πρακτικής της συμμετοχικής παρατήρησης στη μελέτη της αστικής ζωής. Μάλιστα, αναφέρεται πως ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Σχολής, ο Robert Park, είτε στους φοιτητές του: «Πηγαίνετε και καθίστε στα σαλόνια και τα μπαρ των πολυτελών ξενοδοχείων και στα κατώφλια των φτωχόσπιτων· πηγαίνετε σε μέγαρα μουσικής, καμπαρέ και λαϊκές επιθεωρήσεις. Με λίγα λόγια κύριοι, βρομίστε τα παντελόνια σας με αληθινή έρευνα» (αναφέρεται στο Kasinitz 1995: 17). Η εθνογραφική μέθοδος της αστικής έρευνας την οποία προώθησε ο Park, απαιτούσε από τους ερευνητές να εμβαπτιστούν στον πολιτισμό της ομάδας που μελετούσαν με τρόπο ώστε να αναδειξουν τους περίπλοκους και σύνθετους κανόνες, τις αξίες, τα στερεότυπα και τις καθημερινές πολιτισμικές πρακτικές της ομάδας. Το αποτέλεσμα ήταν να παραχθούν πολυάριθμες, λεπτομερείς και εμπειριστατωμένες μελέτες οι οποίες αφορούσαν ένα ευρύ φάσμα από αστικούς υποπολιτισμούς καθώς και περιγραφικές αναφορές για το πλούσιο ψηφιδωτό της ζωής των «φυσικών περιοχών» πρώτα του Σικάγο και στη συνέχεια άλλων πόλεων σε όλο τον κόσμο. Συχνά, οι έρευνες επικεντρώθηκαν στις ζωές και τις κοινωνικές σχέσεις των λεγόμενων περιθωριακών της κοινωνίας, όπως οι συμμορίες (Thrasher 1927) ή οι μετακινούμενοι εργάτες (Anderson 1923) – ή στη ζωή στις λεγόμενες φτωχογειτονιές της πόλης (Zorbaugh 1929). Επιπλέον, οι εθνογραφικές μελέτες της Σχολής του Σικάγο προώθησαν επίσης την ανάπτυξη των «κοινοτικών σπουδών», μιας παράδοσης

της κοινωνιολογίας, η οποία συχνά παρήγαγε εμβριθείς αναλύσεις της ζωής σε μικρές πόλεις (Bell και Newby 1974, 1982· Wild 1981). Οι εθνογραφικές αυτές μελέτες ήταν τόσο πλούσιες σε περιγραφές και λεπτομέρειες ώστε έφτασαν να χαρακτηριστούν ως κοινωνιολογικές εκδοχές του μυθιστορήματος (Bell και Newby 1982).

Παρόλο που αναζητούσαν τάσεις και μοντέλα και προωθούσαν καθολικές εξηγήσεις για την κατανομή της αστικής ζωής, οι μελέτες αυτές αποτελούσαν ταυτόχρονα μια αναγνώριση της πολυμορφίας των αστικών πολιτισμών και της ανάγκης για μια βαθύτερη γνωριμία με τις διαφορετικές της όψεις. Ως συνέπεια, οι λεπτομερείς αυτές μελέτες της ζωής στα διαφορετικά μέρη της πόλης και στις αγροτικές κοινότητες υπονόμωσαν γρήγορα κάθε πίστη σε μια ομοιόμορφη αστική εμπειρία ή σε έναν ομοιόμορφο τρόπο αστικής ύπαρξης και ανέδειξαν την ποικιλία της αστικής ζωής. Οι μαρτυρίες που συγκέντρωσε η εθνογραφική έρευνα έδειξαν ότι οι άνθρωποι που ζούσαν σε περιοχές που μπορεί να έμοιαζαν δυσλειτουργικές ή βαρετές σε έναν εξωτερικό παρατηρητή (φτωχογειτονίες, για παράδειγμα, ή ομοιογενείς τόποι κατοικίας), απολάμβαναν τις κοινωνικές τους σχέσεις οι οποίες ήταν εξίσου θετικές με αυτές που βίωναν, υποτίθεται, οι κάτοικοι της υπαίθρου. Οι βρετανοί ερευνητές Michael Young και Peter Willmott δημοσίευσαν το [1957] 1962 το έργο τους *Family and Kinship in East London*, το οποίο αποτελεί μια παραστατική και σημαντική μελέτη των κοινοτικών και οικογενειακών σχέσεων σε μια φυσική περιοχή. Παρόλο που δεν πρόκειται για μια εθνογραφική μελέτη με την αυστηρά ανθρωπολογική έννοια του όρου, οι Young και Willmott πραγματοποίησαν μια δίχρονη έρευνα σε κατοίκους του Bethnal Green, ενός εργατικού προαστίου του Ανατολικού Λονδίνου (East London), συγκεντρώνοντας εμπειριστατωμένες συνεντεύξεις. Η έρευνα απέδειξε ότι οι κάτοικοι ταυτίζονταν έντονα με τη γειτονιά τους και διατηρούσαν στενές σχέσεις με γείτονές τους, πολλοί από τους οποίους ήταν συγγενείς τους. Ο Herbert Gans (1962a, 1962b) στηρίχτηκε στο έργο του Wirth για να υποστηρίξει ότι οι αστικοί πολιτισμοί δεν μπορούν να ερμηνευτούν με όρους διαφοράς μεταξύ αγροτικού και αστικού περιβάλλοντος, αλλά με όρους κοινωνικής τάξης, κύκλου ζωής και κοινωνικής κινητικότητας.

Συμπέρασμα: Οραματιστές και μεταρρυθμιστές

Τα θέματα που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο παρέχουν ένα πλαίσιο για την κατανόηση της ανάδυσης της νεωτερικής πόλης και των ιδιαίτερων τρόπων ζωής (ή πολιτισμών) που αναπτύχθηκαν σε αυτήν. Η Βιομηχανική Επανάσταση του 18ου και 19ου αιώνα, πρώτα στη Βρετανία και στη συνέχεια και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, είχε ως συνέπεια την αστικοποίηση, η οποία μάλιστα πήρε τόσο μεγάλες διαστάσεις ώστε να οδηγήσει στην ανατροπή της παραδοσιακής, δημογραφικής και περιβαλλοντικής ισορροπίας μεταξύ αγροτικού και αστικού και στο μετασχηματισμό των παλαιότερων αγροτικών κοινωνιών σε έντονα αστικοποιημένες. Ως απόρροια της ταχύτητας και του μεγέθους αυτής της δημογραφικής αλλαγής καθώς και της αθλιότητας της φύσης των αναδυόμενων αστικών περιβαλλόντων, η αστική ζωή συγκρινόταν αρχικά με τη ζωή στην ύπαιθρο. Το αποτέλεσμα αυτής της σύγκρισης ήταν να αντιμετωπιστεί το αστικό ως η απόλυτη αντίθεση σε ένα εξιδανικευμένο αγροτικό. Για παράδειγμα, ενώ η ύπαιθρος θεωρούνταν ότι προωθούσε τις σημαντικές *gemeinschaft* σχέσεις μεταξύ των μελών συγγενειακών και κοινοτικών ομάδων, η πόλη γινόταν αντιληπτή ως ο χώρος της ηθικής κατάπτωσης, της διάλυσης των οικογενειακών δεσμών και της διάβρωσης των ανθρωπινων σχέσεων – *gesellschaft*. Ενώ η πόλη ήταν ο χώρος της μόλυνσης, των αποβρασμάτων και της αθλιότητας, η ύπαιθρος εξιδανικευόταν ως ο χώρος του ηλιοβασιλέματος και των ωραίων κήπων. Αυτή η διχοτομία μεταξύ αγροτικού-αστικού διόγκωσε τις (πραγματικές) διαφορές μεταξύ υπαίθρου και πόλης και αγνόησε τις κλειστές κοινοτικές σχέσεις οι οποίες, επίσης, μπορούν να εντοπιστούν στις πόλεις· εννόησε όμως τον εκφυλισμό του περιβάλλοντος των αναπτυσσόμενων πόλεων – κυρίως των αστικών περιοχών που κατοικούνταν από βιομηχανικούς εργάτες. Οι πρώτοι που έδειξαν ενδιαφέρον για τις συνθήκες διαβίωσης των φτωχών των πόλεων ήταν οι μυθιστοριογράφοι, οι ηθογράφοι και οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές. Ως επιστέγασμα των ερευνών τους, αναδύθηκε ένα μείζον ερώτημα: η πόλη έπρεπε να καταδικαστεί και να εγκαταλειφθεί (όπως έκαναν οι αστοί καταφεύγοντας στα προάστια) ή μπορούσε, όπως η μυθική Ιερουσαλήμ, να αναδομηθεί κατ' εικόνα της υπαίθρου; Στο ερώτημα αυτό επιχείρησαν να απαντήσουν πολλές προτάσεις για μια αστική *Ουτοπία*, με κυρίαρχο ίσως παράδειγμα το σχέδιο της *Κηπούπολης*.

Στην πόλη και τους πολιτισμούς της έστρεψαν σύντομα το ενδιαφέρον τους οι ακαδημαϊκοί κύκλοι, κυρίως όσοι συνδέονταν με τη νεοιδρυθεί-

σα επιστήμη της κοινωνιολογίας. Οι ερμηνείες της αστικής ζωής τις οποίες πρότειναν οι ακαδημαϊκές αναλύσεις, επικεντρώνονταν επίσης στη διχοτομία μεταξύ αγροτικού-αστικού. Στο παρόν κεφάλαιο συζητήσαμε δύο σημαντικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της πόλης, οι οποίες διατυπώθηκαν στη διάρκεια των πρώτων χρόνων της εμφάνισης της νεωτερικής πόλης. Αναφερθήκαμε αρχικά στις ιδέες του Georg Simmel, ο οποίος, παρόλο που εργάστηκε αποκλειστικά στο πλαίσιο που ορίζει η διχοτομία μεταξύ αγροτικού-αστικού, είδε την πόλη ως απελευθερωτικό περιβάλλον. Ωστόσο, οι ιδέες του Simmel, παρόλο που αρχικά άσκησαν ιδιαίτερη επιρροή, θεωρήθηκαν κάπως ιδιόρρυθμες και μόνο πρόσφατα άρχισαν να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη από τον ακαδημαϊκό χώρο των αστικών σπουδών. Περισσότερη επιρροή άσκησε η προσέγγιση της ανθρώπινης οικολογίας της κοινωνιολογίας της Σχολής του Σικάγο, η οποία εισήγαγε στη μελέτη της πόλης εθνογραφικές μεθόδους καθώς και την πρακτική της κοινωνικής χαρτογράφησης. Ο Louis Wirth, ως εκπρόσωπος των κοινωνιολόγων του Σικάγο, ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά με τον ορισμό της φύσης του αστικού πολιτισμού, υποστηρίζοντας πως υπάρχει ένας αστικός τρόπος ζωής, κοινός σε όλες τις πόλεις, που είναι αποτέλεσμα του μεγέθους, της πυκνότητας και της ομοιογένειας του αστικού περιβάλλοντος.

Οι θεωρητικές αναζητήσεις και η εμπειρική έρευνα έδειξαν, επομένως, ότι οι στενές (*gemeinschaft*) σχέσεις αποτελούν επίσης ένα από τα γνωρίσματα των καθημερινών επαφών των κατοίκων πόλεων και κομποπόλεων, στον ίδιο βαθμό με αυτόν που χαρακτηρίζει τη ζωή των κατοίκων της υπαίθρου. Ωστόσο, η διχοτομία μεταξύ αγροτικού-αστικού συνέχισε να κυριαρχεί στην ευρείας απήχησης φαντασίωση για την πόλη και να χαρακτηρίζει, συχνά με ύπουλο τρόπο, πολλές ακαδημαϊκές διαφωνίες για την ποιότητα ζωής και τους οικιστικούς τύπους. Η Σχολή του Σικάγο συνέβαλε στην εμφάνιση πολλών ακαδημαϊκών παραδόσεων και μεθοδολογικών πρακτικών που συνδέονται με τη μελέτη της πόλης, όπως η κοινωνική χαρτογραφία, η ανάλυση δικτύων και οι κοινοτικές σπουδές: πρόκειται στην πλειονότητά τους για προσεγγίσεις εντελώς περιγραφικές της ζωής της πόλης, από τις οποίες απουσιάζει η κριτική θεώρηση. Παρά την ύπαρξη ενός σημαντικού κατακερματισμού του εμπειρικού υλικού, ο οποίος συνδυάστηκε με σημαντικές θεωρητικές διαφοροποιήσεις μεταγενέστερων ερευνητών, η ανθρώπινη οικολογία της Σχολής του Σικάγο κυριάρχησε στο χώρο των αστικών σπουδών μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, όταν η ηγεμονία της αμφισβητήθηκε από την

εμφάνιση νέων αναλύσεων επηρεασμένων από τη βεμπεριανή και τη μαρξιστική θεωρία. Οι νέες θεωρητικές αναζητήσεις απέρριψαν την ιδέα ενός αστικού συστήματος και τους σχετικούς ορισμούς των αστικών πολιτισμών, προκρίνοντας ερμηνείες που πήγαζαν κυρίως από το ενδιαφέρον τους για την ανισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη. Αυτές οι θεωρίες του αστικού θα εξεταστούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

- Mumford, L. (1961) *The City in History: Its Origins, its Transformations and its Prospects*. Λονδίνο: Secker and Warburg.
- Simmel, G. ([1903] 1995) “The metropolis and mental life”, στο P. Kasinitz (επιμ.) *Metropolis: Centre and Symbol of our Times*. Λονδίνο: Macmillan.
- Wirth, L. ([1938] 1995) “Urbanism as a way of life”, στο P. Kasinitz (επιμ.) *Metropolis: Centre and Symbol of our Times*. Λονδίνο: Macmillan.